

Muhammet Ali Tekin, *Hanefî Hadisçiliği -Zafer Ahmed Tânevî Örneği*

TDV Yayınları, Ankara, 2020, 367 s.

Muhammed Ali Tekin'in *Hanefî Hadisçiliği-Zafer Ahmet Tânevî Örneği*- isimli eser, giriş ve iki temel bölümden oluşmaktadır. Yazar birinci bölümde Tânevî'nin (ö. 1974) hayatı ve ilmi şahsiyeti üzerinde durur. İkinci bölümde ise hadisçiliğini işlemektedir. Aslında kitabın başlığını yansıtan amacın bu bölüm olduğu anlaşılmaktadır. Hint alt kıtasının batılılar tarafından istilaya maruz kaldığını ifade eden yazar, dindeki problemlerin kaynağının hadisler olduğu dolayısıyla dinin tek kaynağının Kur'ân olduğu fikrinin ortaya çıktığını belirtir. Bölgedeki bu tür olumsuzluklara rağmen bir grup genç âlim tarafından Diyobend kasabasında medrese açıldığını ve Tânevî'nin bu medresenin âlimlerinden olduğunu söyler. Yazar, Hint Yarımadası'ndaki hadis faaliyetlerinin, İslam âleminde hadisle kopmuş olan bağın yeniden sağlanmasında etkili olduğunu belirtir. Bunun bir göstergesi olarak ülkemizde bu bölgeye ait yapılan çalışmaları zikreder. Tekin, Tânevî'nin yaşadığı dönemde sosyal ve siyasal meselelere uzak olmayıp aktif şekilde tavır takındığını ve ayrıca ümmeti ilgilendiren meselelerde de derdini anlattığını belirtir (s. 42).

Hint alt kıtasında o dönemde ortaya çıkan Aligarh, Kur'âniyyûn, Ehl-i hadis ve Diyobend ekollerine değinen yazar bu hususta bilgiler verir. Aligarh ekolünün kurucusu Seyit Ahmet Han'ın İngiliz yönetimi ve Müslümanlar arasındaki ilişkiyi iyileştirmeye çalıştığını ve kısmen başarılı olduğunu nakleder. Önceleri sünnete dair müspet görüşleri olan Seyit Ahmet daha sonra Muir'den etkilenerek hadisin Kur'ân'dan daha az önemli olduğu fikrini benimsemiştir (s. 53). Tekin, Kur'ân'a dönüş tezi ile ortaya çıkan Seyit Ahmet Han'ın alt yapısını oluşturduğu Kur'âniyyûn ekolünün, hadisleri reddeden ve dinin tek kaynağının Kur'ân olduğunu iddia eden bir yapısı olduğunu ifade eder. Ayrıca Tekin, Çekrlevi tarafından kurulan bu ekolün, Müslümanların geri kalmasının asıl nedeni hadisler olduğu dolayısıyla Kur'ân ile yetinilmesi gerektiği fikrini savunduğunu belirtir. Dönemin önemli ekollerinden Ehl-i hadisin temel düşüncesinin Kur'ân ve sünnetin nassını esas almak suretiyle Müslümanların problemlerine çözüm getirmek olduğunu ifade eden yazar, ekolün Seyyid Nezir Hüseyin Dihlevi ve Sıddık Hasan Han tarafından kurulduğunu belirtir (s. 62). Tekin, Ehl-i hadisin resmi hüviyete kavuşmasının Nezir Hüseyin'in öğrencisi olan Muhammed Hüseyin Dihlevî'nin çabaları ile gerçekleştiğini söyler. Yazar, Diyobend ekolünün ise İngilizlerin ülkeye hâkim olmasını ve Müslümanların zayıflamasını içine sindiremeyen bir grup genç âlimin Delhi'ye yakın Diyobend kasabasında medrese açmaya karar vermesiyle başladığını belirtir. Bu kurum medreseden (Daru'l-ulûm) üniversiteye dönüşmüş, sonrasında ülke genelinde Dâru'l-ulûmi Diyobend'in birer şubesi olarak pek çok Dâru'l-ulûm ve medrese açılmıştır. Diyobendi ekolde önemle üzerinde durulan husus, İslamiyet'in bütün yabancı unsurlardan arındırılmasıdır. Bu yapının referansı Kur'ân ve sünnet olmakla birlikte kaynakların yorumlanmasında Hanefilik esastır. Yazar Hint alt kıtasındaki ilmi ortamı genel olarak bu şekilde açıkladıktan sonra bölgede yetmişmiş ve Diyobend ekolüne mensup olan Zafer Ahmed'in hayatını ve ilmî şahsiyetini tanıtmaya başlar. 1892-1976 yılları arasında yaşayan Zafer Ahmed'in çok yönlü ilmi bir hayatının olduğunu belirten Tekin, *İlâû's-Sünen'in* ortaya çıkmasında emeği geçen Eşref Ali Tânevî başta olmak üzere birçok önemli hocadan ders aldığı

aktarır. Onun ilmi çalışmalarını zikreden yazar tefsir, fıkıh, tasavvuf, fezail, siret, tarih, biyografi ve siyasetle ilgili eserlerinden bahseder.

Yazar eserin ikinci bölümünü Zafer Ahmed'in hadislerle ilgili çalışmalarına ve hadisçiliğine ayırmıştır. Bu hususta öncelikle Zafer Ahmed'in hadislerle ilgili eğitimine değinmektedir. İslami ilimlerin yanı sıra Hanefi medreselerinde devam eden "Devre-i hadis" programıyla kütüb-i sitte'yi okuyan Zafer Ahmed'in *Miškâtü'l-mesabih* ve *Muvatta'ı* da bitirdiği zikredilir (s. 145). Akabinde medreselerde bu eserleri okutmakla meşgul olmuştur. Zafer Ahmed'in hadislerle ilgili çalışmalarıyla ilgili bilgi veren yazar, Münziri'nin *Terğib ve't-terhib*ini ve İbn Ebi Cemre'nin *Cemu'n-nihaye fi bedi'l-hayri ve'l-gâye* eserindeki ilk yüz hadis ve şerhini Urduca'ya tercüme ettiğini zikreder. Bu çalışmaların yanında Zafer Ahmed'in hadis inkârcularına yönelik yazdığı bazı makaleleri zikreden Tekin, bu bölümün büyük kısmını *İlâü's-sünen*'e ayırmaktadır. Yazar, Zafer Ahmed'in en hacimli çalışması olan *İlâü's-sünen*'den yola çıkarak hadisçiliğini ve Hanefi hadis anlayışını ortaya koymak istemektedir. Nitekim bu eserde pratikte Hanefilerin delil olarak kullandığı ve içtihatlarının mesnedi olan hadisler dirayet ve rivayet açısından ele alınarak derli toplu olarak zikredilmektedir.

İlâü's-sünen'in telif sebebi ve süreci yazarın değindiği konulardandır. Buna göre Hind alt kıtasındaki ehl-i hadisin, Hanefi mezhebinin hadislerle muhalif olduğu ve Ebu Hanife'nin hadis bilmediği iddiaları üzerine kaleme alındığını aktarır. Tekin, *İlâü's-sünen*'in yazılış sürecini ise şöyle aktarır: Eşref Ali Tânevî, *İhyaü's-sünen* adıyla Ebu Hanife'nin fıkhıta kullandığı sahih hadisleri toplamış ancak basımından önce bu çalışması kaybolmuştur. Akabinde bunun gibi bir çalışmayı tekrardan yapmayı arzulamış ve bu görevi Ahmet Hasan Senbehlî'ye tevdi etmiştir. Senbehlî'nin çalışmasından memnun olmayan Eşref Ali Tânevî, bu çalışmanın ikmal ve tashihini yeğeni Zafer Ahmed'e verir. Zafer Ahmed'in çalışmasından memnun olan Eşref Ali Tânevî ona bu çalışmayı yeniden telif etmesini söyler. Zafer Ahmed de kitabı *İlâü's-sünen* adıyla on altı ciltte tasnif etmiştir (s. 156-159). Yazara göre *İlâü's-Sünen* sadece Zafer Ahmed'in kaleminden çıkmış bir eser değildir. Nitekim Zafer Ahmed'in arkadaşı Habib Ahmed Keyranevî'nin Muamelat bölümüne ve eserin sonuna kadar önemli katkıları olmuştur. Dolayısıyla Tekin'e göre eserin kapağında Eşref Ali Tânevî ve Zafer Ahmed'in isimleri geçtiği gibi Ahmed Keyranevî'nin de ismi geçmeliydi.

Tekin, eserin muhtevasının fıkıh bablarına göre taharet konusuyla başladığını, ancak farklı olarak *Kitabü'l-edeb e't-tasavvuf ve'l-ihsan*'la sona erdiğini belirtir. Zafer Ahmed'in hadisleri şerh ederken rivayetlerin delaletlerini ele aldıktan sonra, cerh-tadil türü kaynaklardan istifade ederek ravi değerlendirmelerinde bulunduğunu ve rivayetlerin sıhhatine yönelik açıklamalar yaptığını söyler. (s. 165-167) Ayrıca Yazar, Zafer Ahmed'in gerek metin gerekse şerhte yer verdiği rivayetlerin anlaşılması ve yorumlanmasında kendi tecrübe ve birikimine yer verdiği gibi gerekli yerlerde bilimsel açıklamalardan da istifade ederek eserini zenginleştirdiğini söyler (s. 168). *İlâü's-sünen*'in bir fıkıh mı yoksa hadis eseri mi olduğu yönündeki ihtilaflara değinen yazar kendi kanaatini şöyle dile getirir: Özellikle metin kısmında Hanefi mezhebinin teyit eden ve şerh kısmında ise çoğu zaman muarızlarıyla ele alınan rivayetlerin değerlendirilmesinde fıkhi açıklamalar ve tartışmaların ağırlığı yanında rivayet ve dirayet ilimlerinin gözetildiği bir hadis eseridir. Yazarın tespitine göre *İlâü's-sünen*'de üç mukaddime vardır. Bunlardan ilki Zafer Ahmed'e ait olan İnhaü's-seken ilâ men yutaliu İlâü's-Sünen adlı mukaddimedir. Bu mukaddime Abdülfettah Ebu Gudde tarafından *Kavaid fi 'ulumi'l-hadis* adıyla müstakil olarak da neşredilmiştir. İkincisi Ahmed Keyranevî'ye ait olan ve fıkıh ve hadis konularını içeren *el-Fevâid fi 'ulûmi'l-fıkıh*'tır. Üçüncü mukaddime ise, Zafer Ahmed'in *İncaü'l-vatan 'ani'l-izdirai bi-İmâmi'z-zemen* olarak isimlendirilen ve daha sonra Ebu Hanife ve Ashabü'l-Muhaddisun olarak hem İlâü's-sünen içinde hem de müstakil olarak neşredilen çalışmadır. *İlâü's-sünen*'in kaynaklarına dair de bilgi veren yazar, Zafer Ahmed'in Hanefi mezhebinin görüşlerinin hadis temelli olduğunu ispat etmek ve tamamen re'ye ve kıyasa dayanmadıklarını göstermek amacıyla İslami ilimlerin bütün sahalarında yapılmış çalışmalara müracaat ettiğini ifade eder (s. 189).

Yazar “şerh metodu” başlığı altında Zafer Ahmed’in, *İlâü’s-süneri*’de metin ve şerh kısımlarındaki rivayetlerle ilgili isnada ve metne yönelik değerlendirmelere yer verir. Zafer Ahmed’in hadislerin sıhhatine yönelik verdiği hükümler sadece senetle ilgili değil, bilakis çoğunlukla metinle ilgilidir. Bir hadis metninin senedi bulunamasa veya senedine zayıf hükmü verilse bu rivayet mütabi veya şahidinin bulunmasıyla makbul ve amel edilebilir olacaktır. Zaten Zafer Ahmed daha çok rivayetlerin metinleriyle ilgilenmiştir. Tekin, bu konuda Zafer Ahmed’in bir fakih gibi davrandığını ifade ederek senet konusundaki muhaddislerin hassasiyetini fakihlerden beklemenin doğru olmayacağını söyler.


Tekin, Zafer Ahmed’in genel olarak Hanefilerin önde gelen âlimlerini takip ettiğini ve onlardan çoğu zaman ciddi olarak yararlandığını ancak yeri geldikçe onlara muhalefet ettiğini ve onların yanlışlarını ortaya koyduğunu belirtir ve bunu örneklerle destekleyerek zikreder. Ayrıca Zafer Ahmed’in Hanefî mezhebinin rivayetlerle desteklenmiş olduğunu ve mezhep görüşlerinin bu rivayetlere dayandığını gösterme çabasında olduğunu belirtir. Ayrıca onun bu rivayetlerin kabul edilip edilmemesi hususundaki gerekçeleri de zikrettiğini belirtir. Bu gerekçeler yazara göre oldukça değerlidir. Zafer Ahmed’in esas aldığı metnin kabul veya reddini gerektiren tercih sebeplerini örneklerle açıklayan yazar, bu gerekçeleri; hadisin kavli veya fiilî olması, umum-i belvâda (kaçınılması mümkün olmayan durum) gerçekleşmesi, âlimlerin telakkî bi’l-kabûlü (kabulle karşılaşmak), kıyasa uygun olması, rivayette ilgili meselenin Hz. Peygamber’e has olması ya da tâlim amaçlı olması veya cevazının beyanı niteliğinde görülmesi şeklinde zikreder (s. 235). Zafer Ahmed’in rivayetlerin anlaşılması ve yorumlanmasında geleneği takip ettiğini belirten yazar, ayrıca onun metinleri açıklarken ayetlerden, hadislerden, Arap dilinden, bilimsel tecrübelerden istifade ettiğini, kelime ve gramer açıklamalarının yanı sıra tasavvufî değerlendirmelerde de bulunduğunu nakleder.

Yazar son kısımda Zafer Ahmed’in bazı hadis meselelerine dair görüşlerini aktarmak suretiyle onun hadisçiliğini anlamaya çabalamaktadır. Bu minvalde Zafer Ahmed’in, Ebu Hanife’nin hadis bilgisine dair görüşlerini vermiştir. Bu hususta Zafer Ahmed Ebu Hanife’nin hadis bilgisinin kuvvetli olmadığını söyleyenlere karşı, onun müksirundan olduğunu, birçok hadisi rivayet ederek cemettiğini söyler. Buna delil olarak ise döneminin bazı büyük muhaddislerinin itiraflarını ve hüsn-i şehadetlerini serdeder. Ayrıca Zafer Ahmed Ebu Hanife’nin hadis bilgisinin az olduğunu ifade eden kalilü’l-hadis tabirinin, kalilü’t-tahdis az rivayet eden manasına geldiğini söylemiştir (s. 286). Zafer Ahmed Ebu Hanife’nin sahabilerden bazılarını gördüğünü ve bu husustaki rivayetlerin itimat edilecek şekilde sabit olduğunu savunarak onun tâbiinden olduğunu vurgulamaya çalışır. O, ayrıca Ebu Hanife’nin yaşadığı dönemde âlim olmanın, Kur’ân ve sünnet bilgisine sahip olmak demek olduğuna dikkat çekmiştir. Yazar Zafer Ahmed’in “sünnet” kelimesini ise âdet, davranış gibi lügat manasına yakın bir anlamda değerlendirdiğini, farz veya vacibin mukabili olarak değil, müstehap ya da mendup olarak “dinde takip edilen yol” şeklinde tanımladığını belirtir.

Zafer Ahmed bir rivayetin mütevatir olarak nitelenmesiyle ilgili onun sübutu noktasında ilim ifade edeceği ancak muhtevasının mükellef açısından her zaman tek başına yeterli olmayacağı ve farz kabul edilmesini gerektirmediği görüşündedir. Nitekim ona göre delaleti katilik ifade etmiyorsa zanni bir delil olur ve ahad ile tahsisi mümkün olur. Yazar Zafer Ahmed’in çoğu zaman mütevatir ifadesini çok yaygın ve şöhret bulmuş, ümmetin kabulüne mazhar olmuş haber anlamında kullandığını söyler. Hanefilerin kullandıkları hadislerin zayıf olduğu iddiasına karşı Zafer Ahmed, Hanefilerin kendilerine has kaidelerinin olduğuna dikkat çekerek meselenin ictihadiliğine vurgu yapmıştır (s. 323). Ayrıca ilk dönemlerde hasen hadis kavramının henüz ortaya çıkmadığı dolayısıyla önceki âlimlerin kullandığı zayıf hadislerin sonraki muhaddislerin ıstılahında hasene tekabül ettiğini belirtir. Yazar, Zafer Ahmed’in rivayet metninin kabulünde ravinin fakih olmasını gözettiğini, hadisleri tashih ve tazîf (zayıflığına hükmetmek) etmenin ictihadiliğine dikkat çekerek muhaddislerin kendi

içtihatlarına dayalı değerlendirmeleri varsa hadis ve fıkı bir arada değerlendirebilecek güçteki müçtehitlerin de değerlendirmelerinin olacağını ifade ettiğini aktarır.

Netice olarak Tekin, “Hanefi Hadisçiliği” adlı eserinde, Zafer Ahmed’in hareketli bir bölgede dünyaya geldiğini, Eşref Ali Tânevî ve Habib Ahmed Keyranevi gibi isimlerin katkısı olduğu *İlâû’s-sünen* adlı telifinde Hanefi fakihlerin rivayetler karşısındaki tutumlarının görüldüğünü, Ehl-i hadis ve Ehl-i Kur’ân’a karşı Hanefi mezhebini savunduğunu, hadislerin senet ve metinlerine yönelik Hanefilerin de kendilerine has kriterlerinin olduğunu, onun Hanefi fakih bir muhaddis olarak tarihe geçtiğini belirtir.

 **Muhammed Halit Kaya**

Kayseri Diyanet Akademisi Hadis Bölümü Eğitim Görevlisi